

Ködöböcz Gábor

„Az Égből dühödt angyal dobolt / Riadót a szomorú Földre”

Az első világháború reflexiója Ady Endre lírájában

„Minden Egész eltörött” – írja Ady 1909-ben született kultikus művében. A nevezetes vers (*Kocsi-út az éjszakában*) profétikus látomását igazolandó – miként Mekis D. János fogalmaz – „a modernségben széttöredező metafizikai rend dilemmái semmivé foszlottak az első világháború kitörésekor”. S hogy ez mit jelent a költői világerzékelés szintjén, arra megint csak Ady adja meg a választ: „Iszonyú dolgok mostan történülnek, / Népek népekkel egymás ellen gyűlnek, / Bűnösök és jók egyként keserülnek / S ember hitei kivált meggyöngülnek. // (...) Lámpás, szép fejek után megszédülnek, / Emberségesek igen megrémülnek, / Ifjak kik voltak, hoppa megvénülnek / S a Föld lakói dög-halmokba dülnek” (*Krónikás ének 1918-ból*).

Ady Endre sorsköltészete című könyvében Bíró Zoltán így ír: „Ady eleve tragikus hangoltságú sorsérzékelése egyre tragikusabbá válik majd a világháború idején, és nemcsak általában, a világháborús élmények és látomások következtében, hanem elsősorban a magyarság jövőjét illetően”. Az abszurd helyzet egyik legszebb költői reflexiója a világlátás riadalmától motivált Csinszka-versben olvasható: „Világok pusztulásán / Ősi vad, kit rettenet / Űz, érkeztem meg hozzád / S várok riadtan veled” (*Őrizem a szemed*).

Nagy élménysűrűségű, ingergazdag pályája során Adynak kétségkívül a háború jelentette a legsúlyosabb kihívást. A létrontás és világlátás rettenetében úgy kellett helytállnia emberként és magyarként, hogy mindeközben költőként is hú maradjon önmagához. Az egyébként mértékadó európai szellemeknek (íróknak, költőknek, filozófusoknak) is túl nagy próbatételt jelentő háborús hisztéria közepette – minő ritkaság ez mind a mai napig – nemcsak költői identitását, hanem legtágabb értelemben vett művészi – emberi integritását is meg tudta őrizni. Megrendítő szépségű és egy évszázad elteltével még fájdalmasabb akusztikával szóló ikonikus költeménye (*Intés az őrzőkhöz*) ezért lehet az emberség és magyarság fokmérője, illetve a hűség és helytállás etalonja. „Őrzők, vigyázzatok a strázsán,/ Az Élet él és élni akar,/ Nem azért adott annyi szépet,/ Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba feneségek./ Oly szomorú embernek lenni /S szörnyűek az állat-hős igék/ S a csillag-szóró éjszakák/ Ma sem engedik feledtetni/ Az ember Széphe-szött hitét/ S akik még vagytok, őrzön, árván, /Őrzők: vigyázzatok a strázsán”.

A háború költői reflexiója, Ady prófécijája kapcsán különösen fontos, hogy leggyakrabban hirdetett igéje az életigenlés: „Isten az élet igazsága / Parancsa ez: mindenki éljen, / Parancsa ez: mindenki örüljön, / Parancsa ez: örömgylkos féljen, / Parancsa ez: mindenki éljen” (*Az Isten harsonája*). Egész művészi – emberi hitvallása ebből fakad: gyűlöl mindent, ami az élet kiélését akadályozza vagy lehetetlenné teszi: az elnyomást, a szegénységet, a maradiságot, a háborút.

Ebben a kontextusban szemlélve a költő és gondolkodó Ady esetében az álmólátó realista és lényeglátó realista jól megfér egymással. Ráadásul a szorongató körülmények hatalmával (súlyosbodó betegség, egzisztenciális nehézségek, publikációs problémák, a sorozások rémképei) dacolva. Ahogy egyik levelében írja: „egy szörnyű világválságon kívül el kellett jönnie az én nagy emberi válságomnak is (...) akkor, mikor a mindenki ügye és a magamé vetélkedve fenyegetnek egy nagy katasztrófával”. A kritikus helyzetben a legfőbb vigaszt és fogódzót a Csinszka-szerelem jelentette számára. „Gondoltam: drága, kicsi társam, / Próbáljunk mégis megmaradni / Ebben a gyilkos, vad dúlásban. // Mikor mindenek vesznek, tűnnek, / Tarts meg tegnapnak, tanuságnak, / Tarts meg csodának avagy bűnnek. // Mikor mindenek futnak, hullnak, / Gondoltam: drága, kicsi társam, / Tarts meg engem ígérő Multnak” (*De ha mégis?*).

Ady háborúhoz való viszonyulását, az esztelen vérontásra adott válaszát kivételes írástudói felelősséget tükröző, transzparens módon kifejező verscímei is jelzik. Az alább felsorolt művek *A halottak élén* (1918), illetve *Az utolsó hajók* (1923) című kötetének jellegadó darabjai: *Emlékezés egy nyár-éjszakára; Ember az embertelenségben; Véresre zúzott homlokkal; A rémnek hangja; Tegnap tegnap siratása; E nagy tivornyán; Mai próféta átka; Ésaías könyvének margójára; Kicsoda büntet bennünket?; Egy háborús virágének; A megcsúfolt ember; Szent Liber atyám; Beszélgetés a szívemmel; Követelő írás sorsunkért; Üdvözet a győzőnek*. A valósággal nagy felületen érintkező, szuggesztív felidéző és megjelenítő erővel bíró versekben sajátosan Adyra valló metaforák fejezik ki a háború világát: „elszabadult pokol”; „véres s ostoba fenéségek”; „véres, szörnyű lakodalom”; „gyilkos, vad dúlás”. Mindezzel a költő értéktudatát tükröző és a háborús tébolyt tagadó nagybetűs értékjelképek állnak szemben: a Tegnap, a Gondolat és az Ember. Ady nem egyszerűen csak szembehelyezkedett a háború borzalmával, de – az esztétikai magatartást a magatartás esztétikájává lényegítve – a fölfordult világban is meg tudott maradni embernek. „Egy világot elsüllyesztő/ Rettenetes éjszaka” évadján, amikor „Az iszonyúság a lelkekre/ Kaján örömmel ráhajolt”, s amikor „Véres, szörnyű lakodalomba/ Részegen indult a Gondolat”, nos, az adott körülmények között „Ékes magyarnak soha szebbet/ Száz menny és pokol sem adhatott:/ Ember az embertelenségben,/ Magyar az üzött magyarságban,/ Újból-élő és makacs halott”.

A kiküzdött bátorság és remény igéi ezek – a legnagyobb bátorság a remény! – s

ezen a ponton jó okkal gondolhatunk az elhíresült Babits-esszé zárására: „Még ha semmi reményünk sem volna, s joggal veszítenéd el minden hitedet a Morál és Igazság erejében: biztonnyal akkor is inkább illik az Írástudóhoz a Világítótorony heroizmusa, mely mozdulatlan áll, és híven mutatja az irányt”.

Ady háborúra reflektáló legfontosabb verseivel (*Az eltévedt lovas*, 1914; *Ember az embertelenségben*, 1916; *Krónikás ének* 1918-ból) feltétlenül az irányt mutató írástudók, a szellem jelzőfényei között foglal helyet.

Az eltévedt lovas – mint sokak által referenciaversnek és abszolút viszonyítási pontnak tartott remeklés – az „én”-hez kapcsolt korábbi relációk (élet, halál, szerelem, Isten, magyarság) nyomán egy újabb és minden egyes viszonylatot átható vonatkozást társít: a háborút. A *halottak élén* 125 verset magába foglaló kötetkompozícióján belül a magyarságciklus címadó darabjaként szereplő mű – három hónappal az első világháború kitörése után – „a magyarság sorsának ítéletes, tragikus látomása”. Alapvetően és elsősorban a magyarság eltévelyedését hangsúlyozó értelmezésében Görömbei András az „eltévedt lovas” szimbolikáját tágabb relációban is kibonthatónak tartja: „a vers érvénye persze egyetemes is: az utat tévesztett ember drámájának egyetemes érvényű kifejezése is”.

A régi keletű esztétikai tapasztalat – miszerint a vers erőter, melyen keresztül a költő energiát közvetít a befogadó felé – ebben a kompozícióban még a kevésbé vájt fülűek számára is evidenciaként jelenhet meg. „Vak ügetését hallani/ Eltévedt, hajdani lovasnak,/ Volt erdők és ó-nádasok/ Láncolt lelkei riadoznak.// (...) Kísértetes nálunk az Ősz/ S fogyatkozott számú az ember:/ S a domb-kerítéses síkon/ Köd-gubában jár a November.// (...) Hajdani, eltévedt utas/ Vág neki új hináru útnak,/ De nincsen fény, nincs lámpa-láng/ És hírük sincsen a faluknak.// Alusznak némán a faluk,/ Multat álmodván dideregve/ S a köd-bozótból kirohan/ Ordas, bölény s nagymérgű medve”.

Az életművön belül akár címerversnek is tekinthető alkotás újfent azt példázza, hogy a világmindenségnek mondott nagy egésznek senki sem látja a maga komplexitásában és teljességében úgy együtt, mint a költő. Ez nyilván a költői optika éleslátását és a kozmikus pillantás képességét jelenti. És a dolog természetéből adódóan azt a fajta őstudást és alapmotiváltságot is, amiről igen gyakran megfélekedünk: „az egésznek része csak az lehet, ki szíve részévé tette az egészet”.

Versben tiltakozni a háború ellen annyi, mint nyelvi erővel menni a fontosság ostoba pestise ellen. S mindezt tenni a korabeli magyar közegben, ahol a háborúellenesség a tevőleges hazafiatlansággal, de legalábbis a haza iránti elkötelezettség hiányával volt azonos, nagy-nagy erkölcsi bátorságra vall.

Az utóbb antológiadarabbá vált *Ember az embertelenségben* megírása a román csapatok erdélyi betörésével esett egybe. A magyarok kétségbeesett menekülését a csucsai kastélyból érzékelő Ady személyesen kozmikus és kozmikusan személyes

metaforikával ad hangot végtelen fájdalomnak és megrendülésének. A szülőföld és a magyarság végveszélybe kerülése az önerősítő-önfelnevelő magabátorítás és az univerzális lírai részvétellel érintkező jövőféltés szokatlanul erős gesztusait hívja elő a költőből. „Szívemet a puskatus zúzta,/ Szememet ezer rémség nyúzta / Néma dzsin ült büszke torkomon/ S agyamat a Téboly ütötte.// És most mégis , indulj föl, erőm,/ Indulj föl megintlen a Földről!/ Hajnal van-e, vagy pokol éjfé!/? Mindegy, indulj csak vakmerőn,/ Mert régen-régen cselekedted.// (...) Óh, minden gyászok, be értelek,/ Óh, minden Jövő, be féltetek,/ (Bár föltámadt holthoz nem illik) S hogy szánom menekülő fajtám”.

Ami történik az emberrel a világban, az mindig lelki, erkölcsi, szellemi okokból történik. Nem volt ez másként az első világháború esetében sem. A téma adta keretek között most csak utalok Julien Benda *Az írástudók árulása* (1927) című nagy hatású könyvére. Az erre reflektáló, fentebb már idézett esszéjében Babits a következőket írja: „Nem a régi magyar írástudókra gondolok, akik megmondták az igazat nemzetünk szemébe oly korokban, mikor még Igazság és Emberség becsületben és fényben ragyogtak. Hanem gondolok a világháború korának magyar költőire, akik, legalább az igazán érdemesek egytől egyig, bármennyire szerették is hazájukat, tudtak hívei maradni a Békének és az emberi közösségnek azokban az esztendőben, mikor Európa legnagyobb szellemei kevés kivétellel versenyt hangoztatták a „Gyűlölet igéit”, nyíltan megtagadva az emberi egységet és igazságot, s az írástudók árulása aratott, és tort ült. Ha van nemzet Európában, melynek legjava írástudói nem követték el ezt az árulást: a magyar az. Pacifisták voltunk, és ma – hadd legyünk csak nacionalisták! Magam is az vagyok. De ennek a nacionalizmusnak ugyanaz a lényege, ami a pacifizmusunké volt: az erőszak elvének tagadása” (*Az írástudók árulása*, 1928).

Ady historizáló, archaizáló, formautánzó verse, a *Krónikás ének* 1918-ból a csapásoktól és kollektív amnéziától sújtott, jelenlét – és emlékezetvesztésben szenvedő emberiség kíméletlenül pontos lírai dokumentuma. A háború mindent tönkretévő, lealjasító hatása a történelmi realitások leltárszerű gazdagságával, részletező epikai bemutatásával kap hangot. Az ótestamentumi prófétáktól, a magyar irodalmi régiségtől s kiváltképpen a 16. századi kálvinista költészettől motivált versbeszéd fontosabb üzeneteiben mintha a kései Vörösmarty antropológiai vízióival mutatna rokonságot. *Az emberek* című vers illúziótlanul kegyetlen s végletesen pesszimista soraiban „sárkányfogvetemény”-ként megjelenő emberfaj Ady versében a tökéletesen értelmetlen háborús áldozathozatalra kárhoztartott embermilliókkal mutat megfelelést. Az univerzális távlatú vanitatum vanitas gondolata s a háború bestialitása a krónikás ének műfaját nagy leleménnyel újra teremtő, különleges nyelvkezeléssel szólal meg; a vers erkölcsi – eszmei mélyrétege félelmes monotonitást sugárzó formarendben ölt testet. „Szegény emberek öl-

nek és csak ölnék/ S láz-álmaikban boldogan békülnek./ S reggelre kelvén megint megdühülnek,/ Kárhoznak, halnak, vadakká törpülnek.// Halál-mezőkön bitófák épülnek,/ Nagy tetejükre kövér varjak ülnek / Unják a hullát, el – s visszaröpülnek,/ De az emberek meg nem csömörülnek”.

Mindig van elég fény ahhoz, hogy lásson, aki akar, és mindig van elég homály ahhoz, hogy ne lásson, aki nem akar – mondja Blaise Pascal. Ennek tükrében Ady Endre költészete azért lehet az emberi gondolkodás gyémántfoglalata, mert a legsötétebb és legabszurdabb helyzetben is a valóságérzék és tisztánlátás fontosságára, ezáltal pedig az emberi felelősségre és méltóságra figyelmeztet bennünket. Vagy miként az adys tónusok és képzetek imaginációjában fogant Farkas Árpád-vers (*Ostorzúgásban ének*) üzeni: „Lerágva csontig álmai,/ hajában szitok s pör sziszeg,/ midőn messiás-sírokon/ nyekergetik víg lantjaik/ a fénylő képű igricek.// Nem kell már lant, se cimbalom,/ tornázó vágyaknak tora,/ csak Ady Endre ostora,/ csak Ady Endre ostora!”

(Elhangzott a Tokaji Író-táborban 2018. augusztus 17-én)

Honnan hová